

Lynghede i blomst
Nørlund midt i august

 Flyvesandsklitter midt i Jyllands Hjerter, der delvis er rester af en mere end 2000 årig opdyrkning.

*
 "Buskhøgen", den store tornskade, er de sidste 30 år indvandret i Syd- og Midtjyllands hedepantager.

*
 Horsegøgen og tinksmiden er fra gammel tid hedemosernes beboere, regnspoven er en nykomling på heden.

*
 I ly af pantagerne ligger et storladent, uberørt stykke hede, hvor urkokken stadig bor.

*
 Som en klynge store, sølvgrå blomster står en hejreflok midt i lyngen.

Det bedste er da også at benytte sig af den første mulighed, der omfatter den frie og uhindrede gående færdsel. Man skal fra Kølkejar tage vejen til Voulundgård og herfra dreje mod syd og så tage den første vej mod øst. Efter godt en kilometer kommer man til et frodigt stykke lynghe, isprængt gråpil eller gråris, der hvælver sig opover bakkebag i syd.

Tyndt og pjusket græs

Der er ikke vej eller sti, kun dyrenes veksler i lyngen, så man

føler sig som en anden Blicher, når man traver ind gennem de tørre lyngbuske. Man kommer så at sige ind i ryggen på det store hedeareal, nemlig bagfra op på de indtil næsten 80 m høje "bjerge", Topsted Bjerg og St. og Ll. Langbjerg, der ligger her. Der er gravet grus her flere steder og det er vist ikke helt i overensstemmelse med fredningsbestemmelserne, for det fredede område går til nord for Topsted Bjerg, der er det nordligste af bakkebagene.

Man har fin udsigt her over landet, der skråner mod syd. I vest de mange granhegn, der tavler markerne, i syd det bakkede hede- og pantageområde, og Ulvemosen, der lyser hvidt af kæruld (samt Brande med en mindre mælerisk skorsten) og i øst Nørlands mægtige pantagekompleks og bag det kirketårnet i Gludsted, som står skinnende hvidt i eftermiddags- og aftensolen.

Men på sydsiden af bakkebagene er det småt med lyngen. Her ser ærligt talt noget skaldet ud. Græsset har bredt sig over store områder, men står tyndt og pjusket på den sandede jord. Mange steder har knastørt, gråt lav helt fået overhånd, andre steder er det planter, man bedre kan forliges med som lyngens naboer: frodiggrønne små revling- og tyttebærbuske.

Klitter som ved havet

Sådan ser det ud over det meste af denne vestlige del af heden, de 167 hektar, der er fredet. Det er ikke bjergfyrene, der trænger frem her, sådan som man kender det andre steder fra, de små træer skal mindst hvert 5. år omhugges af ejerne, og det sker godt nok over hele området.

Mod sydvest og mod nordøst har heden bedst bevaret sit oprindelige præg. Her er der stadig de flyvesandsbakker og grusletter, som giver Harrild Hede

dens særpræg. Det er mærkeligt her midt i Jyllands hjerte at møde sandklitter med klittag og sandstar, man griber sig i at stå og lytte efter dønninger i en havstok...

Indsandene ned mod Ulvemose har iøvrigt arkæologisk interesse. Ved den naturvidenskabelige besigtigelse, der blev foretaget af heden, inden den blev fredet, opdagedes det, at klitdannelserne - der også ser mistænkeligt regelrette ud i retningen N-S her - formentlig er opstået i tilknytning til et ager anlæg fra den ældre jernalder (århundrederne før Kristi fødsel). Professor G. Hatt har beskrevet sådanne agerfelter fra andre steder i Jylland, men fra Midtjylland havde de hidtil ikke været kendt.

Ejerens eget forslag

Harrild Hede har iøvrigt ellers aldrig været opdyrket, og dens ufrugtbarhed var naturligvis en af årsagerne til, at godsejer Axel Castenschield, Harrildgård, foreslog at frede den. Erstatningen for arealet var på kr 4.000, hvoraf Lauritz og Augusta Dahl's Legater betalte kr. 1.000, staten kr. 2.000 under hensyn til, at fredningen havde betydning for hele landet, og de to amter resten.

Arealet, der er temmelig uregelmæssigt formet, strækker sig ca. 2 km N-S omtrent til Ulvemose og ca. 1,3 km V-Ø fra Ll. Langbjerg og til skellet mod statens areal.

Naturfredningsrådet påpegede allerede i 1933 det ønskelige i, at det fredede område udvidedes, men længere kom sagen så vidt vides ikke. De 25 år, der er gået, har da altså også vist, at lyngen i den vestlige del af heden, der ligger lige op til dyrkede marker og udsat for vestenvinden, forholdsvis hurtigt bukker under.

Hedelærken triller

Den fredede hede er alligevel nok et af de besøg værd, som altså står åbent for alle. Over de bløde lyngbakker i nord kan man høre den charmerende, men desværre ikke ret almindelige hedelærkes klare, trillende sang, som den glæder, hvem der gider høre det med, mens den flyver i store kredse. Så tier den og går i et sus med sammenfoldede vinger ned på jorden, altså helt anderledes end sanglærken, der urokkeligt tager turen op og ned af sin tonestige lige fra jorden og til det blåste blå af himlen.

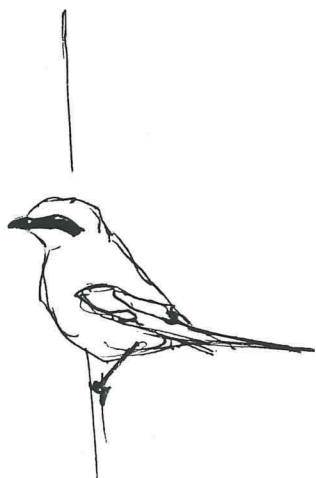
Sanglærken er iøvrigt at finde overalt på heden, selv i indsandene. I de østligste og betydeligste af dem, hvor man kan iagttage et gammelt overfladelag midt i klitterne, holder de hvide vipstjerter til. Den hvide vipstjert elsker tørre steder ligesom dens fælle, den gule vipstjert, elsker våde.

Engpiberen findes naturligvis også på de tørre lyng- og græsområder, men Harrild Hedes interessanteste, og så afgjort også sjældneste beboer, er den store tornskade eller buskhøgen, som den også hedder med et gammelt navn.

En af hedens nye beboere

Det er en nydelig, drosselstor sort-hvid fugl med en lang hale, og den lever af grashopper, biller, frøer, mus, småfugle, fugleunger og æg - dog vist mest af det første. Den kan sidde længe i toppen af en gran eller enebærbusk og lure på bytte og så kaste sig ud og stå stille i luften med svirrende vinger ligesom tårnfalken, inden den styrter sig over det lille dyr på jorden.

Den store tornskade er en af de nye ynglefugle, der er kommet til Danmark med hedeplantagerne. Gennem 100 år havde den været konstateret som oversomrende

(som vintergæst nordfra er den iøvrigt ret hyppig), men først for 25-30 år siden konstateredes de første ynglende "buskhøge" herhjemme i syd- og midtjyske hedeplantager. Endnu er den dog kun yderst fåtallig - så Harrild Hede kan være stolt af den.

Man må håbe, at den lille, dejligt rødbrystede tornirisk, der har sin rede med lysblå, plettede æg i enebærbusken lige i nærheden af, hvor de store tornskader har en af deres udkigsposter, er lige så stolt af det.

Kynk'en og spoven

Fra plantagerne i øst får heden gæstebesøg ikke bare af enkelte korsnæb, men også af et musvågepar, en kun alt for sjælden fugl på disse kanter. Synet af to kredsende musvåger, der på brede vinger hæver sig op mod en blå himmel, er opløftende i mere end een betydning!

Ulvemosen er ikke mere, hvad den har været. Men den rummer dog stadig både et par af den forunderlige fugl horsegøgen, der kaster sig mæggende over mosen, og af de jydsk hedemosers gamle beboer tinksmiden, som med sit evindelige tink - tink - tink - tink eller kynk - kynk - kynk -

kynk (på vendsysselsk hedder den kynk'en) vil holde indtrængere borte.

Frygtløst flyver den om hovedet på en for at aflede opmærksomheden fra de små dunboller, der er dens børn.

Man kan være heldig at høre et spovefløjt og måske se en af de dejlige fugle med de lange, nedadbøjede næb. Regnsproven er i den sidste snes år indvandret på hederne, og måske bor den også her.

Et par sortblå urkokke

Men gør den det, er det formodentlig på den østlige Harrild Hede, den, der ikke er fredet, men som man åbenbart i Palsgård Skovdistrikt, hvorunder området hører, værner om. Her findes nemlig den oprindelige natur med tæt hedelyng over store bakke- og små kuplede lynghøje. Et herligt, uberørt landskab, der åbenbart har klaret sig, fordi det ligger i ly af udløbere af Nørlund Plantage, og fordi det ligger endnu vanskeligere tilgængeligt end heden i vest. Den eneste nogenlunde farbare vej går ind i området gennem plantagen over for Harrild Vandmølle,

en idyllisk beliggende gammel gård, hvor der nu er ørreddambrug.

Det storladne i landskabet går rigtigt op for een, når man skræmmer et par dejlige, sortblå urkokke med hvide vingespejl op, og man stum og forstenet står og følger deres tunge flugt lavt over heden langt, langt bort. Her er åbenbart resterne af den kraftige bestand af urfugle tilbage, som var en af grundene til fredningen af heden i vest for 25 år siden.

Som store sølvgrå blomster

Rådyr færdes talrigt på de store hedearealer, og kronhjorte kan man også se. De ynder særligt den skønne, brede ådal, som Kvindebækken danner midt gennem den østlige hede, og hvor både hørsegøge og tinksmøde holder til. Det må også være dette vand, hvori de hvide vandranunklergror, og de sumpede enge omkring bækken, der tiltrækker hejrerne.

En snes af de store, prægtige fugle holder fast til her. På afstand kan de ses stå i lyngbakkerne med deres lange halse strakt i vejret, så de mest af alt ligner en klynge store, sølvgrå blomster.

Bynkefuglen bor her i den frodige vækst, og over de tørre sandede arealer foran de vældige klitter, der slutter hedelandskabet inden plantagerne i øst, flyver gøgene. Der er tre fugle i deres fine, glatte, grå fjerdragter med lange haler, som de spreder i vifte under den for-dægtige flugt, der går lavt over lyngen. De forfølger hinanden, de to er hanner, som kukker i et væk og sommetider ligefrem snubler over kukkene. Den tredie, en hun, fylder pludselig luften med sin koglende gøgelatter.

Så forstår man, at den gamle lynghede stadig er fuld af liv.

(Herning Folkeblad 4/7-1958)

Kvindebæk, Harrild Hede.

Karakterfugle

Af specielle fugle i skoven og på hederne m.m. er det værd at kende **bynkefuglen, duehøgen, hedelærken, natravnen og vandstøren**. Alle 5 fugle er karakteristiske for området og omtales nærmere i det følgende. Den første fugl, som også er afbilledet på forsiden er:

Bynkefuglen

Bynkefuglen er ikke almindelig kendt af folk, fordi den ikke ses i haver og andre steder, hvor mennesker normalt færdes. Den er ikke i landet hele året og har heller ikke en iøjnefaldende sang. "Sangen" består af et kort, lidt hvislende tæk-tæk, der lyder, som når en hest sættes i gang, og andre snerrende og smækkende lyde. Sangen er meget kort 1-2 sekunder. Den opholder sig i åbent terræn, på enge, heder og større lysninger, samt overdrev, gerne med lidt fugtig underbund.

Fuglen er kun 12,5 cm fra næb til halespids. Det er en lille, tætbygget, brunlig fugl med kort hale og en opret holdning. Der er en tydelig lys øjenbrynsstribe, og 2 hvide pletter på den brune hale.

Bynkefuglen er udbredt over det meste af Europa, undtagen i det allersydligste område.

I Nørlund Plantage træffes den enkelte steder i større lysninger i plantagen, men er mest alm. ved Kvindebæk, Harrild Hede og især ved Hallund Bæk.

Den overvintrer i tropisk Afrika og kommer til Danmark fra midten af april til ind i maj og forlader os igen i september.

I 1981 anslog Bert Wiklund ca. 5 ynglepar i sin undersøgelse.

I dag er ynglebestanden noget større formentlig ca. 20 par.

Den er nemmest at se, hvis du går mod syd ad Midtervej, lige efter at den har krydset Kølkærvej. I det åbne område med hede på begge sider, er den nem at se i toppen af de små buske.

Ligeledes er den talrig langs Hallund Bæk.

Duehøgen

Rovfuglene er en af de mest truede dyregrupper på jorden. Det hænger sammen med en række menneskeskabte forhold, og rovfuglenes situation afspejler på en meget direkte måde hele naturens og miljøets tilstand. Duehøgen er indbegrebet af en rovfugl. Den lever praktisk taget udelukkende af bytte, som den selv fanger og dræber. Denne levevis har gennem tiderne skabt den mange problemer i forholdet til mennesket, men samtidig også megen beundring.

Duehøgen er en rovfugl, der fanger, dræber og æder andre dyr. Den er stor og kraftig. Den har desuden kraftige "fangere", dvs. fødder med lange spidse kløer, der er velegnede til at gribe og fastholde et levende bytte. Den har sit krumme rovfuglenæb, som den let flenser og parterer byttet med. Ydermere er høgen udstyret med et par eminente øjne, hvis opløsningsevne er langt bedre end menneskets. Det vil sige, at den i langt højere grad er i stand til at udskille enkelte genstande fra omgivelserne. Faktisk regner man med, at høgen har et syn, der er otte gange skarpere end menneskets. Duehøgens forholdsvis korte brede vinger, samt dens ret lange hale, vidner om hurtig acceleration og god styreevne. Alt i alt

egenskaber, der er velegnede for en rovfugl, der lever i skoven. Det er meget få mennesker, der overhovedet har set en levende duehøg. Den vigtigste årsag her til er, at duehøgen hele året rundt lever i skoven. Duehøgen er en sky fugl, der lydløst forsvinder, når mennesket nærmer sig. Bortset fra yngletiden er den som regel kun aktiv kort tid hver dag. Nemlig den tid det tager at fange og æde et bytte. Resten af tiden sidder duehøgen på en af sine hvilepladser i et træ.

Men i det tidlige forår afslører den sig ofte med sin højlydte, gennemtrængende stemme - et skrigende "gik - gik - gik". I milde vintre starter redebygningen allerede i januar - ellers i løbet af februar. Duehøgen har oftest flere forskellige reder indenfor territoriet, som den veksler imellem. De voksne fugle bliver i yngleområdet året rundt. De kender territoriet ud og ind og ved, hvor det er bedst at jage. Endvidere kan de hele tiden forsvare deres territorium mod indtrængende artsfæller. Endelig er de parate til at starte ynglesæsonen så tidligt, at ungernes opvækst kan foregå i den tid, hvor der er mest føde. Reden placeres oftest højt i en grenkløft. Redebygningen foregår i morgentimerne, og det er hannen, der står for den væsentligste del af arbejdet med at skaffe kviste og med at bygge på reden. Indimellem parrer magerne sig, og hannen tager af og til ud for at fange bytte, som foræres til hunnen.

Dette adfærdsmønster er med til at befæste sammenholdet imellem magerne. En anden aktivitet er parringsflugten over redeområdet. Hannen flyver med påfaldende højt løftede og dybt sænkede vinger i hvert vingeslag over

yngleområdet. Denne flyvemåde er en særlig form for parringsflyvning, som både hannen og hunnen demonstrerer over yngleområdet i januar til april. Også med kredsflyvning, "bølgeflyvning" i jævne kurver og styrtdykning kan duehøgen markere pardannelse og territorium. Vil man opleve det, skal man bruge megen tid og befinde sig på et sted med udsigt over duehøgens enemærker.

Allerede fra redebygningstiden har hannen overtaget hele arbejdet med at forsørge magen og sig selv. Sidenhen skal den også skaffe ungerne føde. Først når disse er ca. 6 uger gamle, begynder hunnen at deltage i jagten på føde. Det er forståeligt, at hannen med disse ca. 6 mdr. om året som eneforsørger, har en gennemsnitlig kortere levetid end hunnerne.

Man kan ikke påstå, at duehøgen er kræsen. Den kan finde på at æde alt fra insekter og krybdyr til pattedyr som hare og unge ræve, samt fugle som fiskeørn og hejre. Men dette er yderpunkterne på duehøgens spisekort. Langt den største del af duehøgens føde består nemlig af mellemstore fugle som duer, kragfugle og drosler.

Duehøgen er den største og stærkeste rovfugl i de danske skove og kun ganske få dyr er så store, at de kan være helt sikre på ikke, på et eller andet tidspunkt, at blive høgens bytte. End ikke andre rovfugle kan føle sig trygge i duehøgens nærværelse. Ja, flere iagttagelser tyder ligefrem på, at spurvehøgens antal kan falde endog meget drastisk, hvis et duehøgepar slår sig ned i et godt spurvehøgeområde.

Parringstiden er som allerede nævnt et godt tidsrum, hvis man skal have en chance for at opleve den sky rovfugl. Et andet godt tidspunkt er at gå en tur i skoven i juli måned. Normalt høres der ingen fuglestemmer,

fordi alle fugle er travlt optaget af at skaffe føde til de sultne unger. Men er man heldig at komme, når duehøgeungerne netop har forladt redestedet og flyver omkring, vil man kunne opleve, at skoven genlyder af ungernes højlydte tigge-lyde, og chancen for at se de gamle fugle er gode i deres travle jagt på at skaffe mad til familien. Duehøgen er den mest omstridte rovfugl i den danske natur. Elsket og hadet, omgærdet med fordomme og vilde historier. Den er gennem tiderne blevet kraftigt forfulgt, enten fordi den var en gene for fasanopdræt eller for tamduehold. Generelt kan man sige, at duehøgen tager det bytte, der er tilgængeligt, og alt efter årstiden tager de de mest talrigt forekommende byttearter. Men en ting ligger fast. Duehøgen er en af de ypperste jægere i den danske natur og alle naturinteresserede kan glæde sig over en af naturens egne jægere i Nørlund Plantage. Men afgørende for duehøgens status i Nørlund Plantage er de menneskelige aktiviteter. En nok så velegnet plantage vil ikke have duehøge, hvis arten bliver forfulgt og efterstræbt.

...Duehøgen lander på en åben plet og sidder et øjeblik på sit bytte. Den spejder til siderne og river et par totter fjer løs fra den døde dues nakke. Så letter den og flyve langsomt over mod en gruppe høje grantræer. Duen hænger slapt i høgens ene klo.

Hedelærken

Hedelærken er ikke almindelig på den åbne hede, ja faktisk træffes den næsten aldrig i åbent land. Her er sanglærken derimod almindelig.

Opholdstedet er først og fremmest højtliggende, tørre, magre og sandede jorder. I plantagerande, ved større brandbælter, ved agerjord med tætte granlæhegn, i større lysninger i skoven og mellem nyplantede nåletræer.

Hedelærken har en stribet brun fjerdragt, hvid øjestrige og på forvingen er der små sorte og hvide pletter, og halen er meget kort. Han og hun er ens af udseende.

Hedelærken synger somme tider siddende og ellers i sangflugt. Sangen er kortere end sanglærken og lyder som "ly - ly - ly" eller "tyliyt" eller "tydli". Den synger sommetider fra jorden, en trætop eller mest normalt kredsende i store cirkler højt oppe i luften.

I Nørlund Plantage er der fra 3 - 6 par, som yngler hvert år. Den træffes mest sikkert nogle

hundrede meter syd for Bjerregård og i samme afstand nord for Bjerregård ved Midtervej. Hedelærkens sang er meget køn at lytte til og helt anderledes end sanglærken. Du kan også være heldig at høre sangen om aftenen eller natten. Det er dog ikke almindeligt at høre den om aftenen, for det første fordi den ikke er almindelig, og fordi det langtfra er hver aften den synger. Hvis du alligevel er ude en juniaften for at lytte efter natravn, kan du være heldig at høre den.

Jeg har kun en gang hørt hedelærkens sang om aftenen i Nørlund. Det var den 1. juni 1993, hvor jeg var med på en natravnetur. Da de sidste strofer fra sangdrossel og rødhals var ved at ebbe ud, hørte vi pludselig hedelærkens kønne "ly - ly - ly" over vore hoveder. Det var meget smukt, fordi der ikke var andre lyde, som forstyrrede sangen. Det fortælles nogle steder i litteraturen, at den synger mest ved fuldmåne, og det passer vist meget godt i dette tilfælde.

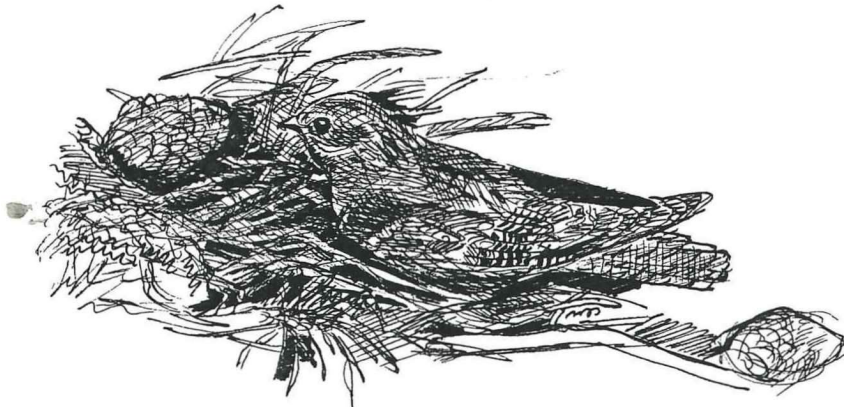
Natravnen

Fuglens natlige færden, hase skrig og snurrelyd, dens lydløse, behændige flugt, ofte meget nær mennesker og dyr, samt de lyse vingepletter har skabt megen overtro om natravnen.

"Den er sjælen af et ondt menneske, som har solgt sig selv til fanden"; kan man læse i Folk og Fauna, det store værk om dyrenes rolle i vor kulturhistorie. Ja, den kan ligefrem være den onde selv, som flyver omkring i natten og gør ulykker. På tysk og latin bliver natravnen kaldt gedemalkeren, fordi man i tidligere tid troede, at den fløj rundt om natten og drak gedernes mælk.

i sommernattens stilhed, er der over hele natravnsens færd netop dette fascinerende, der har skabt myterne og givet overtroen grobund. I Nørlund Plantage har natravnen en af de bedste ynglelokaliteter i Danmark. Den betragtes som en af de jyske plantagers fornemste fugle. Natravnen er en af de seneste trækfugle, og de ankommer fra medio maj til Danmark. Allerede først i september er de på vej sydpå til vinterkvartererne i tropisk Østafrika og Sydafrika, så den må årligt tilbagelægge 2 gange 15-20.000 km.

Natravnens biotopkrav er åbne arealer i nåletræsplantager.

Denne mystik og overtro, som fuglen var omgærdet af, skyldtes nok først og fremmest, at fuglen kun sås, når tusmørket sankede sig over hede og plantage en lun sommeraften. Så kom en besynderlig stor, spøgelsesagtig fugl lydløst forbi en i en mærkelig glidende flugt. Måske stod den stille med flaksende vinger et par sekunder midt i månestriben og forsvandt så i èt med mørket længere inde i plantagen.

Hvad enten man hører fuglenes parringsspil eller ser dem jage

Lysninger og spredte bevoksnin-ger i stærkt kuperet terræn bliver foretrukket. I vort sommerklima er det nemlig af betydning for natravnen, at den selv i blæsende og fugtigt vejr kan finde steder, hvor den i læ kan jage sine byttedyr.

Natravnen lever af insekter, og den har specialiseret sig i fangst af flyvende insekter i skumringen. De foretrukne insekter er de store mundfulde som biller og sværmere, men myg og fluer går også fint an. Når natravnen

jager foregår det på svalemaner, men dens størrelse og flugt får måske tanken hen på jagende småfalke. Natravnen har ikke noget stort næb, men munden kan spiles utroligt op som en stor dragt. Ligeledes har den nogle børster ved næbranden, som virker som forlængere af "mundtragten".

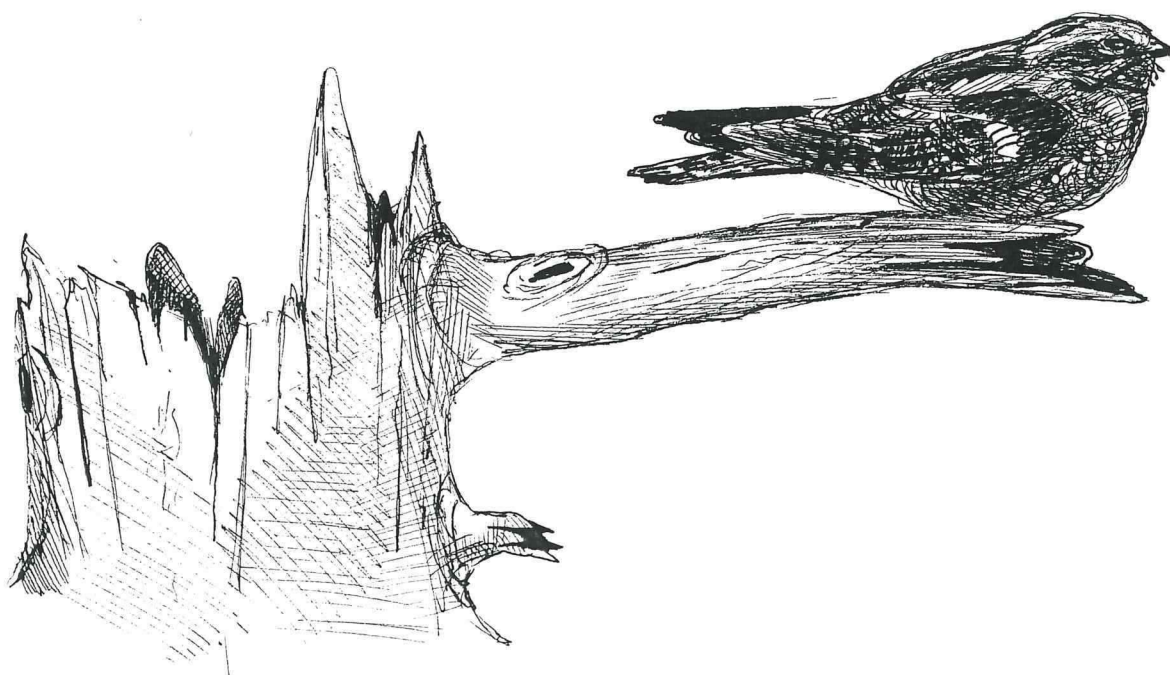
At se natravnen i dagtimerne hører til sjældenhederne, da den med sine camouflagesfarver lever så skjult, at det næsten er en umulighed at få den at se. Fjerdragstens grundfarve er gråbrun. Hannen har hvide pletter på halen og vingerne, og selv i skumringen ses det hvide meget tydeligt.

I 1971 brændte 600 ha plantage. Det afbrændte område skabte et fornemt natravneområde, som i dag stadig ligger mere eller mindre åbent hen. Der er enkelte selvsåede nåletræer, men det er meningen fra Statsskovens side at bevare dette enestående område i sin nuværende form til stor gavn for natravnen.

Området er let tilgængeligt fra Ejstrupholmvejen. De 2 skovveje Midtervej og Mergelgravvej fører

lige ind, hvor man kan se og høre natravnen. "Det er de skønne, lyse natters tid, højsommer i Danmark. Nu spinder natravnen." Færdes man en sommeraften i juni-juli i Nørlund Plantage, når tusmørket er brudt frem, og natsommerfuglene er begyndt at sværme, kan det hende, at man hører en underlig trillen eller snurren, der nok har en fjern lighed med frøernes kvækken eller lyden af bedstemors gamle spinderok, men alligevel så fuldstændig ligner den lyd, der fremkommer, når man lader en kæp løbe hurtigt henover tremmerne på et stakit. Det er natravnen eller rettere natravnehannen, der er ude på fyrigt frieri. Bliver man stående roligt, vil man muligvis få fuglen at se tæt ved, da den er meget nysgerrig og derfor ofte kommer i nærheden af én.

Trods mystik og overtro er natravnen en af de fredeligste og mest fascinerende naturoplevelser, man kan få sig en lun sommernat. I Nørlund Plantage er det tilmed meget nemt at få oplevelsen.

Vandstæren

Vupti! - Som en prop dukker den op af Holtum Å's kolde, hastigt strømmende vand. Snart er den væk igen for atter at dukke op ved en sten, som den med et par lynsnare vingeslag smutter op på.

Vandstæren puster sig op med sit flotte, hvide skjortebryst. Med sine små, nervøse kniks ser den ud som om, den hvert øjeblik kunne kaste sig i bølgerne. Dens hvide øjelåg blinker midt i det sorte ansigt. Vandstæren har små bitte, hvide fjer på øjelågene. Næsten alle andre fugle har nøgne øjelåg.

Vandstæren er i det hele taget en underlig fugl. Som den eneste af vore spurvefugle søger den sin føde under vandet. Selv midt om vinteren, hvor vandstæren er gæst i vore større, hastigt strømmende vandløb, kaster den sig ud i det isnende kolde vand og dykker ned til bunden. Her dels kryber, dels svømmer den med kraftige "vingeslag" op mod strømmen. Med næbbet ransager den bundens sten og nedfaldne, visne blade for smådyr. Det er vårfluelarver, ferskvandstanglopper og alskens småkryb, som vandstæren er på jagt efter.

Vandstæren ankommer til Holtum Å/Harrild Vandmølle i midten af oktober fra ynglepladserne ved de norske og svenske elve. Vandstæren er let at få øje på, da den for det meste sætter sig på en sten eller et rør i dambruget. Siddepladserne bliver i løbet af vinteren hvide af ekskrementer. Siddepladserne har stor betydning for en fugl, der bevæger sig meget under vandet. Det er da også sådan, at vandstærens gumpekirtel afsondrer betydeligt mere fedtstof end andre spurvefugle. Dette fedtstof bruger vandstæren på samme måde som andefuglene til at indsmøre fjerdragten i.

Nærmer man sig en siddende vandstær, udfører den vippende bevægelser, der viser, at den føler sig truet. Nærmer man sig yderligere, flyver den langs åens overflade op til 100 m længere frem. Vandstæren lader sig kun jage frem indenfor dens søgefødsningsterritorie, og når den når til enden, vil den vende om og søge tilbage til det sted, hvor man først traf den.

Størrelsen af et enkelt territorie kan have en længde fra under 10 m og op til 500 m. Størrelsen hænger sammen med mængden af føde.

Ved Harrild Dambrug træffes flere vandstære og i modsætning til næsten alle andre småfugle opretter den også om vinteren et territorium, som den forsværer mod sine artsfæller.

Om aftenen sker der imidlertid noget pudsigt. Vandstæren overnatter nemlig gerne kollektivt om vinteren - det sparer på energien i en kold tid.

Vandstæren trækker atter nordpå i marts-april. Ikke just en varm vinterferie.

Der er i de senere år fundet flere ynglende vandstære i Danmark, og det må betragtes som givet, at arten er ved at indvandre til landet, og at den fremover vil optræde som en regelmæssig, omend sjælden ynglefugl. Vandstæren har ynglet i et år ved dambruget. Det er fugle, som har fundet lokaliteten velegnet og ikke rejst tilbage til deres sædvanlige ynglepladser i Norge og Sverige.

På næste side ses billede af ung vandstær fra Harrild Dambrug. I 1984 ynglede vandstæren i en kasse under den gamle bro over Holtum Å.

Det er så vidt vides det eneste kendte år med yngel.

Vandstær, ungfugl. Harrild Dambrug maj 1984.

Hvid vipstjert. Harrild Dambrug.

Fugle i 1981

Omkring 1980 var naturfotograf Bert Wiklund, Brande, en meget hyppig gæst i Nørlund Plantage og Harrild Hede. Han gjorde mange optegnelser om hjorte- og fuglelivet i området.

Han lavede i 1981 en rapport:

Opgørelse over hjorte- og fuglefaunaen i Nørlund Plantage, Randbøl Skovdistrikt, 1981.

I 1984 udgav Bert Wiklund yderligere en rapport over rådyrbestanden. Rapporten fra 1981 om fuglene, der ikke tidligere er publiceret, gengives her i sin helhed, idet hjortene dog ikke omtales.

Ynglende fugle

Gråand. Et par med 7 ællinger blev iagttaget i Brilledam. Eventuelt også et par i Gåsedam, da et par holdt til her hele sommeren. Der blev dog ikke set nogen rede eller unger.

Duehøg. Mindst 2 par ynglede i området.

Spurvehøg. Mindst 3 par ynglede med sikkerhed, måske var det 5 par. Alle spredt ud over området, dog med reder i de ældre beplantninger.

Musvåge: 3 par i området.

Vibe. Et par ynglede på engen ved Kvindebæk.

Tinksmed. Et par ynglede ved Brilledam.

Ringdue. En forholdsvis almindelig ynglefugl i området. Hele bestanden er på 10-15 par.

Gøg. I de mellemste dele af området fløj flere (ca. 5) hunner omkring i æglægningsperioden.

Natravn. 5 spillende fugle hørtes i parringstiden.

Vendehals. Et par ynglede ved Fruergård.

Vendehals på træstub i Nørlund Plantage.

Stor Flagspætte. En forholdsvis almindelig fugl, der ynglede med mindst 10 par.

Hedelærke. I hele området er den ynglende bestand på 5-10 par.

Sanglærke. Den almindeligste fugl på hedestrækningerne. Den yngler i alle hedeprægede afdelinger. Hele bestanden er sammenlagt på ca. 30-40 par.

Landsvale. Fruergård og Bjerregård har tilsammen ca. 5 par.

Skovpiber. Det samlede antal ynglende par er ca. 20.

Engpiber. Er mere knyttet til hede end den foregående art, ca. 20 par.

Bjergvipstjert. Et par ved vejbroen over Holtum Å.

Hvid vipstjert. Langs Holtum Å og ved dambruget findes ca. 5 par.

Rødrygget tornskade. 2 par langs Kvindebæk, samt et par i afd. 455 v/Skovlyvej.

Jernspurv. ca. 10 par.

Gårdesanger. Denne art holder til ved enebevoksningerne på hedeområderne. Antal overstiger ikke 5 par.

Løvsanger. Den almindeligste sanger i området. Antal par er svær at opgøre, men udgør ca. 50.

Gransanger. Højest 5 par.

Fuglekonge. En almindelig ynglefugl, med ca. 40 par.

Lille korsnæb. Ca. 15 par.

Grå fluesnapper. Mindst et par findes i området, idet en rede er beliggende i skovfoged Jacobsens (Holger Torp) kasket. (Formentlig glemt i lade ved Fruergård.)

Bynkefugl. På de åbne hedestrækninger med spredt lav vegetation findes ca. fem par.

Solsort. Mindst 2 par.

Sangdrossel. Ialt ca. 5-10 par.

Rødrygget tornskade han. Nørlund Plantage.

Misteldrossel. Mindst 2 par yngler med sikkerhed.

Topmejse. En almindelig art med ca. 30 par.

Sortmejse. Højest 10 par.

Blåmejse. Ca. 10 par.

Musvit. Ca. 25 par.

Spætmejse. Ca. 5 par.

Træløber. Ca. 5 par.

Rørspurv. Højst 5 par ved Hallund Bæk.

Bogfinke. Den almindeligste fugl i de beplantede dele. Den samlede bestand ca. 75-100 par.

Grønirisk. Ca. 5 par.

Tornirisk. Er knyttet til enebevoksningerne, hvor der findes højst 5 par.

Gråspurv. Ynglende fugl i tilknytning til dambruget. Ca. 10 par.

Skovspurv. I nærheden af bebyggede områder findes der højst 5 par.

Stær. 5 par.

Gulspurv. 5-10 par.

Skovskade. Findes spredt ud over beplantede områder med ca. 5 par.

Usikre ynglefugle

Her er medtaget fugle, der ikke med sikkerhed kan siges at yngle i området. Det er arter, hvor der ikke er gjort redefund, men hvor arten dog med stor sandsynlighed ynglede.

Blishøne. Blishøns er set i afd. 356 i køret syd for Hallund Bæk ved Kærvej.

Dobbeltbekkasin. Måske ynglede der 2 par langs Kvindebæk. I hele yngleperioden sås fugle her.

Mursegler. I hele yngleperioden sås denne fugl fouragerende i området, dog fandtes ingen rede.

Stor tornskade. I hele vinterhalvåret opholder der sig flere i området. I 1981 opholdt der sig 2 fugle helt frem til ultimo maj på Harrild Hede. Fuglene sås dog ikke senere, men med tanke

på artens meget skjulte adfærd i ynglesæsonen, er det sandsynligt at redefund bliver gjort i fremtiden.

Gårdesmutte. Ingen rede fundet, men den blev set hele sommeren. En meget sandsynlig ynglefugl.

Munk. Flere (maksimalt 5) revirhævdende hanner i maj, dog uden noget sikkert redefund.

Sivsanger. Set og hørt syngende ved Hallund Bæk en gang.

Stenpikker. Et par holdt til på Harrild Hede ved Bjerregårdsvej i sommeren 1981. Ingen redefund.

Rødstjert. Der blev set nogle fugle, men ingen rede.

Dompap. Sandsynlig ynglefugl i afd. 391 ved Gåsedammene.

Krage. Flere fugle holdt til ved dambruget hele sommeren. Sandsynlig ynglefugl i afd. 460/465 lige nord for dambruget.

Observerede fugle

Fiskehejre. Denne art ses tit ved Kvindebæk, hvor de søger føde. Desuden raster mange fugle i de høje grantræer nord for dambruget. Afd. 460/465.

Lille lappedykker. I sensommeren (ultimo juli - august) sås op til 5 fugle i dammene i afd. 356 ved Kærvej syd for Hallund Bæk.

Krikand. Flokke på 25-30 eksemplarer rastede i mosen i afd. 343, hvor Hallund Bæk begynder.

Hvinand. Indtil medio maj sås 2 par ved Gåsedammene. Senere forsvandt de herfra. Da disse fugle yngler i huller i træer eller lignende, bør der opsættes redekasser.

Fiskeørn. I 2 uger medio maj opholdt en fugl sig i de sydligere dele af området. Andre fugle passerer.

Tårnfalk. Hele sommeren sås en, sommetider 2 fugle, over køret og hederne ved Stjernevej. Dog sås ingen tegn på at fuglene skulle yngle i området. Antagelig bruges området som jagtteræn i yngleperioden.

Fjeldvåge. I træktiden raster disse i antal på ca. 5.

Blå kærhøg. I træktiden opholder der sig nogle få fugle i området. Flest om efteråret.

Rørhøg. I træktiden raster denne fugl nogle få dage.

Vandstær. Om vinteren opholder 2-4 fugle sig ved dambruget.

Sjagger. Der ses flokke på ca. 100 fugle rastende og fouragerende på hedens bær i oktober.

Vindrossel. Som sjagger.

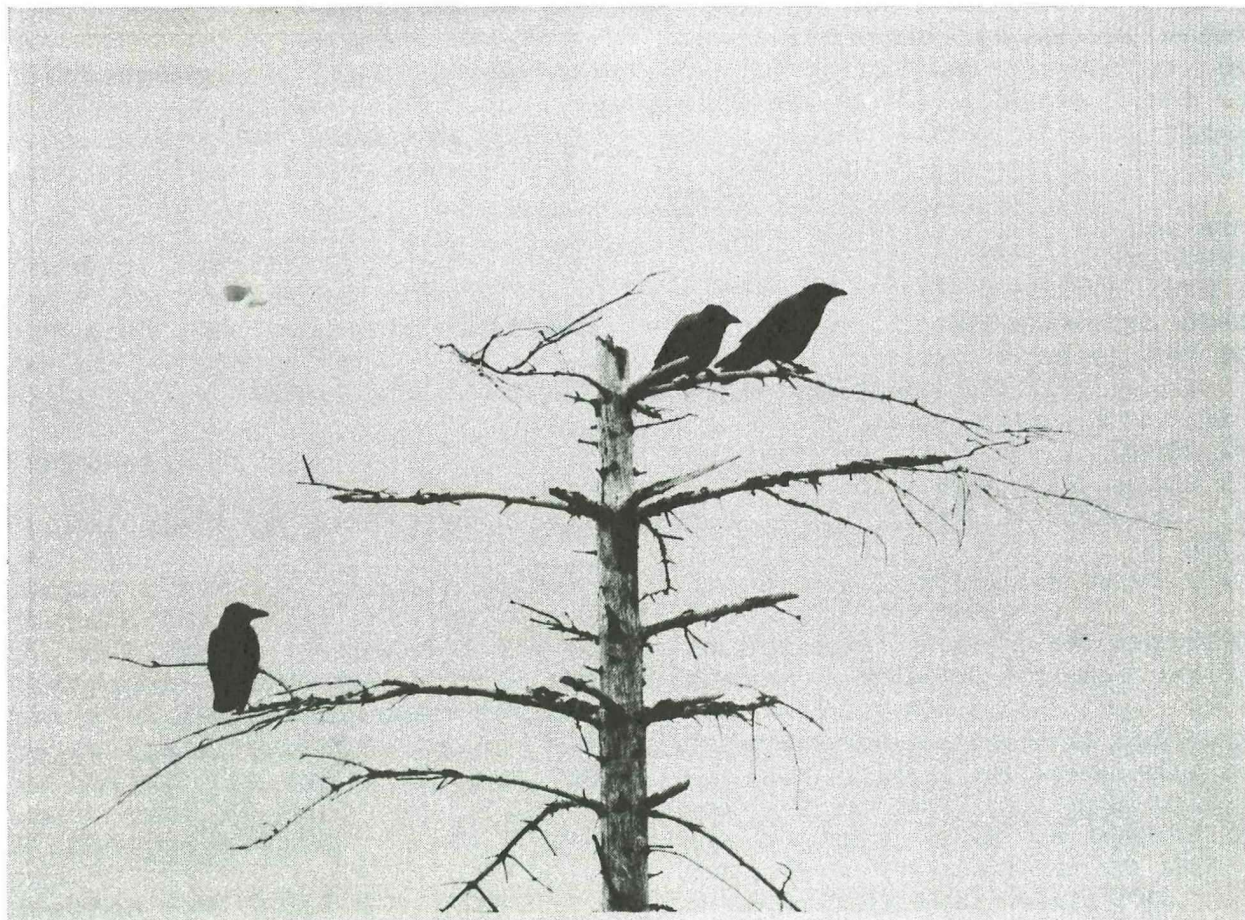
Kvækerfinke. Store flokke på op til 200 blandet med bogfinke i oktober/november.

Herudover skal nævnes:

Kongeørn. 25/2-81 passerede en ungfugl på vej mod nord.

Urfugl. Trods intens opmærksomhed på denne art blev der i 1981 ikke iagttaget nogen fugl. Der blev heller ikke set nogle spor. Dog blev en kok set i området ultimo januar 1982 af skovfoged Holger Torp. Urfuglen må dog anses som forsvundet fra området, selvom biotopen er ideel for urfugle: hedelyng af forskellig alder, bær i overflod og store åbne hedestrækninger med fugtige lavninger/kær. Området er også i ro, da meget få mennesker bevæger sig i området. Alt sammen pegende på ideelle forhold for arten.

Bert Wiklund, 1981

Krager i udgået gran. Nørlund Plantage.

Ændring 1981 - 1993

Nedenfor er forsøgt en sammenligning mellem Bert Wiklunds optegnelser fra 1981 og de seneste optegnelser i 90'erne op til og med 1993.

Optællingerne kan ikke sammenlignes nøjagtig, da de er foretaget af forskellige personer, med forskellig baggrund, ligesom de nyeste optegnelser er foretaget af flere personer, hvor der i 1981 kun har været 1 person med lidt hjælp af tidligere skovfoged Holger Torp.

Forsvundne ynglefugle.

Der kan ikke påpeges forsvundne ynglefugle udover tinksmeden, som stadig yngler en gang imellem.

Tilbagegang.

Hedelærken har tilsyneladende haft en lille tilbagegang fra 5-10 par til 3-6 par.

Spætmejsen er ikke fundet ynglende de seneste år, men ses dog ved foderbrættet på Fruergård om vinteren. Er muligvis overset. En tilbagegang fra 5 til 0-? par.

Fremgang.

Bynkefuglen er gået frem fra 5 par til 15-25 par.

Dompap fra ca. 1 til ca. 10 par.

Misteldrossel fra mindst 2 par til 8-12 par.

Rødrygget tornskade fra 3 par til 5-12 par. Bestanden svinger meget fra år til år.

Sortmejsen fra højst 10 par til noget over 30 par.

Bjergvipstjert fra 1 til 3-4 par.

Musvåge fra 3 til 5-7 par.

Nye ynglefugle.

Af nye ynglefugle er raven, sortspætten og den store tornskade, som alle er særskilt omtalt.

Gråsiken er ikke nævnt fra 1981 og det er da også en ny dansk ynglefugl. Første ynglefund er fra 1954 i Husby Klitplantage. Indtil 1970 var den kun set som ynglefugl ved den jyske vestkyst, men er nu almindelig overalt i Danmark.

Grønspætten bliver ikke almindelig foreløbig, idet det varer mange år, inden der bliver store løvtræer af betydning. I de senere år er der set mindst et par ved dambruget.

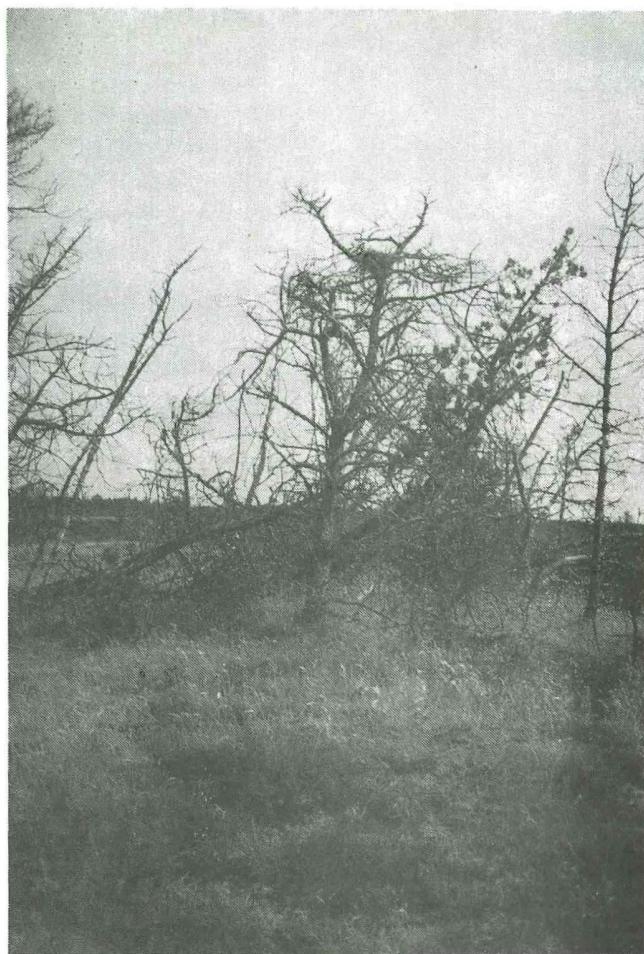
Stor regnspejle er muligvis overset i 1981, da den med sikkerhed begyndte at yngle i 60'erne. Den yngler ved Hallund Bæk med 1-2 par og ses og høres lejlighedsvis på Harrild Hede og ved Kvindebæk.

Derudover yngler med få par kærnebider, vandrikse, grønbenet rørhøne, sumpmejsen, stillits og halemejsen. Disse er enten overset i 1981 eller også er det nye ynglefugle.

Ugler er ikke nævnt fra 1981, men det er muligvis, fordi der ikke er foretaget ret mange aften- og natture i området. Der yngler nu 1 par natugle og nogle få par skovhornugler mest i udkanten af plantagen.

Isfuglen er ligeledes ynglefugl ved Holtum Å og ses af og til ved dambruget.

Undersøgelsen fra 1981 har taget udgangspunkt i området nord for landevejen mellem Fæstervang og Ejstrupholm, hvor de nyeste optegnelser også tager en del af området syd for vejen med.

Rede i udgået fyr bygget af mostrevler.
Stor tornskade - ved Kølkær Top 1988.

Atlasprojektet 1971 - 74 / 1993

I årene 1971-74 blev der gennemført en kortlægning af ynglefuglenes udbredelse i Danmark.

Landet blev inddelt i 2.160 kvadrater hver på 5 x 5 km. Deraf navnet Atlasprojektet.

Det var ikke antallet af fugle, som blev talt, men kun om de var sikre- sandsynlige- eller mulige ynglefugle. Nørlund Plantage og Harrild Hede dækker stort set 2 kvadrater. Det nordlige kvadrat benævnt CE 22, som dækker området nord for Voulundgårdvej/-Bjerregårdsvej og det sydlige kvadrat CE 21, som for en stor del omfatter Harrild Hede/Kvindebæk og Harrild Dambrug.

I 1993-96 gennemføres en tælling i nøjagtig de samme kvadrater, og undertegnede har i 1993 allerede gennemført tællingerne. I 1971-74 gennemførtes tællingerne så vidt vides af Jørgen Mahler og Peter Nygaard Nielsen. Det er lykkedes at få fat i de oprindelige skemaer fra 1971-74 og nedenfor er der forsøgt en sammenligning.

Der kan ikke foretages en nøjagtig sammenligning, da betingelserne/personerne er forskellige, ligesom der naturligvis for begges vedkommende kan være tale om overseelser og/eller fejltagelser. Desuden spiller personernes erfaring med fugle og kendskabet til området en ret stor rolle. Vær opmærksom på, at der kun er tale om ynglefugle. Følgende sammenligninger kan drages:

Forsvundne ynglefugle siden 1971-74:

Kvadrat Nord CE 22

urfugl
tinksmed
isfugl
grønspeotte og
træløber ?

Kvadrat Syd CE 21

fiskehejre ?
fiskeørn ?
urfugl
toplærke
rødtoppet fuglekonge og
broget fluesnapper

? betyder at de nævnte arter kun var mulige ynglefugle i 1971-74.

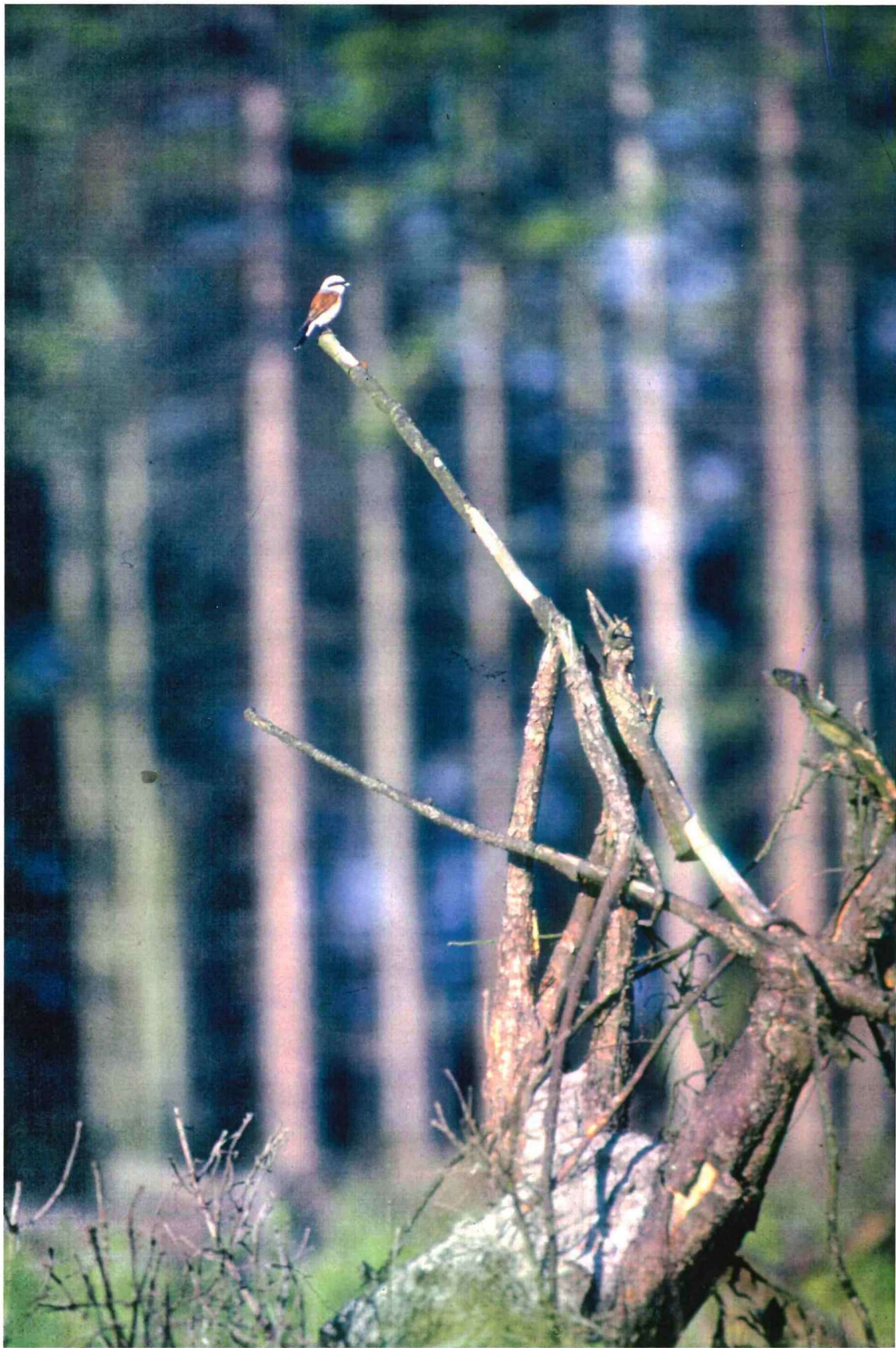
Nye ynglefugle siden 1971-74:

Kvadrat Nord CE 22

krikand
gråand
stor regnspove
natugle
sortspøtte
ravn
rødrygget tornskade
stillits
gråsisken og
kernebider

Kvadrat Syd CE 21

lille lappedykker
gråand
musvåge
agerhøne
vandrikse
dobbeltbekkasin
stor regnspove
skovhornugle
vendehals
grønspeotte
hedelærke
ravn
blåmejse
munk
havesanger
skovsanger
grå fluesnapper
gærdesanger
tornsanger
kernebider
grønsisken
gråsisken
dompap og
rørspurv

Rødrygget tornskade på udkig i skovlysning
Nørlund Plantage

Ældre optegnelser

Udover Bert Wiklunds undersøgelser i 1981, findes der ikke meget samlet materiale fra området. Dette skyldes formentlig især 2 ting.

For det første, at området først i de sidste 15-20 år er blevet mere kendt, idet det førhen var øde og ret ufremkommelig uden de nuværende gode skovveje.

For det andet at området først begyndte at blive tilplantet i begyndelsen af 1800-tallet. Førhen var der kun et nøgent og forblæst landskab uden træer. Da tilplantningen og selve trævæksten kun gik meget langsomt på grund af det barske klima og jordens lave bonitet, varede det mange år, før træerne gav læ, og dermed mulighed for at mange nye fugle og dyr kunne få livsbetingelser i området.

De ældste optegnelser stammer fra en artikel af N. Lassen med iagttagelser fra omegnen af Ejstrup pr. Nørre-Snede i tidsrummet 1874-1901. Artiklen hedder **Bidrag til den jydske fuglefauna**. Det "normale" bevis for at man havde set en bestemt fugl på denne tid var, at man skød den. Hør f.eks. om en hærfulg: "En af mine sønner skød et meget smukt eksemplar på min mark tæt ved gården den 28/4-1897." Om en formodet turteldue skrives: "Mine børn kom og meddelte mig, at en lille due gik imellem de tamme duer; jeg opdagede straks, at det var en vild due og løb efter bøssen, men da jeg kom ud af døren, fløj den over huset, og jeg så ikke mere til den." Når fuglen blev skudt, kunne fuglens identitet fastslås med sikkerhed. Dette er, heldigvis for vore fugle, ikke tilladt mere.

På denne tid var musvåge f.eks. ikke i området, idet der kun fandtes et enkelt par i 3 skove i nærheden.

Hedelærken kunne man forvente var almindelig, men den blev kun truffet 2 gange i løbet af alle årene, hvilket hænger sammen med at Danmark er et af de nordligste yngleområder for hedelærken. Om tinksmiden er nævnt, at den yngler af og til ved Holtum Å, samt i næsten alle tørvemoser her på egnen.

Fra 1935 i Danske Fugle årgang 16, bind 4, hefte 31, findes en artikel om **Herningegnes Fugleliv** af Chr. Overgaard.

Fra Harrild-området nævnes en interessant oplevelse af lille lappedykker den 25/2-1934. På en fisketur ved Holtum Å ses op til 10 stk. svømmende ganske langsomt på 1,5 m's dybde.

Blå kærhøg er set i 1932.

Fiskeørnen ses jævnligt i ådalen.

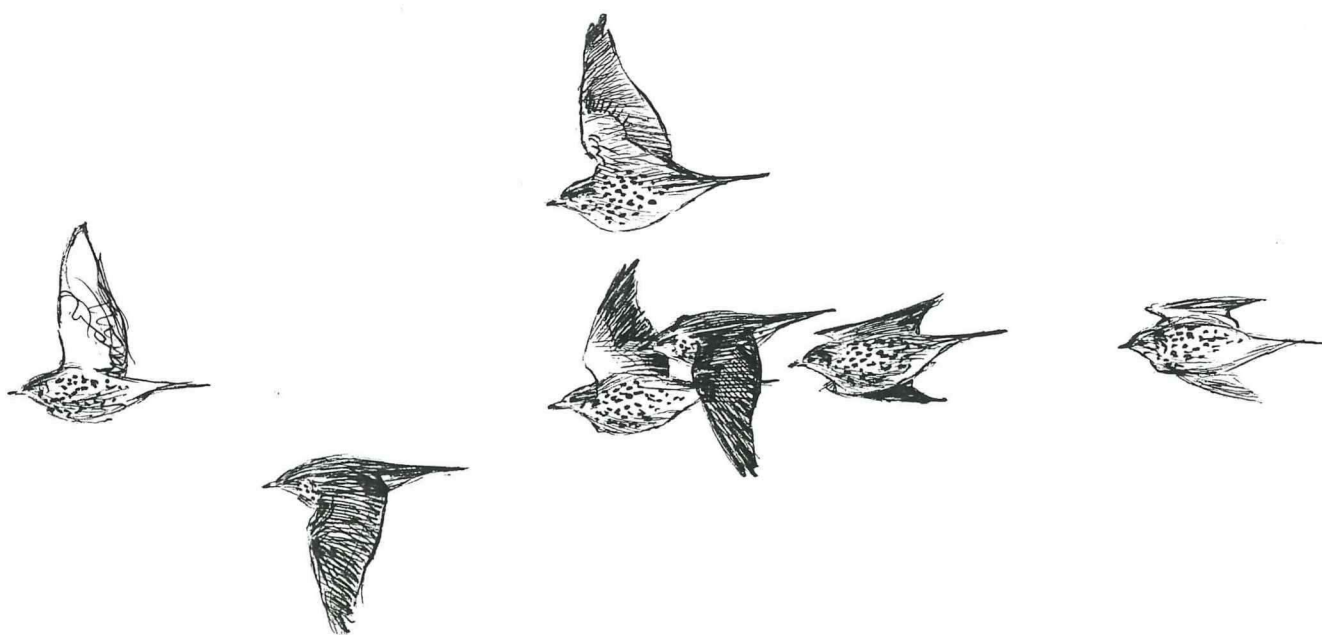
Isfuglen nævnes som talrig med op til 10-15 stk. ved dambrugene. Det nævnes også, at ejerne ikke er særlig begejstrede for fuglen, som tager mange små fisk. Man søger at komme den til livs ved at stille smæk-musefælder op på pælene, hvor den ynder at sætte sig. Hvis den så sætter sig på musefælden, smækker den sammen om benene, og fuglen falder i vandet og drukner.

- En effektiv bekæmpelse.

Fra Herning Folkeblad i 1960 eller 1961 fortælles om 4 fiskeørne et sted i den jyske ensomhed "en ornitologisk sjældenhed, som bor ved bækken mel-

lem hedemoser.". Ifølge fhv. skovfoged Holger Torp, som har leveret udklippet, er det ved Kvindebækken og Holtum Å, at der i en af somrene boede 4 voksne fiskeørne, dog uden at de ynglede.

Fra 1961 og 1962 foreligger der en undersøgelse af C.M. Poulsen, Silkeborg, om hedelærkens udbredelse i Ringkøbing Amt. Der nævnes 3 par i den nordlige del, samt et par ved St. Langbjerg. Hedelærken har altså holdt sig meget konstant gennem en årrække. Undersøgelsen er publiceret i Flora og Fauna 69. årgang.

Ørnefodring

Der var engang - der kommer en dag.

De store rovfugle er på vej tilbage til Danmark. Det er kun et spørgsmål om tid, før havørnen og kongeørnen igen kan tælles blandt de danske ynglefugle.

For at fremskynde udviklingen i retning af at få de store rovfugle til atter at yngle i Danmark, startede Dansk Ornitologisk Forening i 1992 et ørnefodringsprojekt. I hvert af landets 14 amter arbejder frivillige fra lokalafdelingerne med at lægge kød ud til ørne og glenter. Også i Ringkøbing Amt er der ørnefodringspladser - 3 ialt - og den ene er Harrild Hede, som også bliver det eneste offentlige sted. De fleste af foderpladserne holdes hemmelige, for at give fuglene ro. Men Dansk Ornitologisk Forening og Statsskovvæsenet i Nørlund Plantage er blevet enige om, at gøre foderpladsen på Harrild Hede åben for fugleinteresserede. Mulighederne for at modtage de store rovfugle er så gode som nogen sinde i dette århundrede. Forståelsen for de store rovfugles plads i naturen er blevet markant forbedret, og befolkningen er i almindelighed blevet interesseret i store naturoplevelser.

Statsskovvæsenet har indhegnet et område på heden for at undgå, at rævne løber med kødet. Det påtænkes desuden at opstille et fugletårn, for at gøre ørnefoderpladsen mere publikumsvenlig. Samtidig med fugletårnet er man så også bedre i stand til at holde folk på den rigtige afstand af foderpladsen uden at forstyrre for meget.

Projekt ørnefodring blev først startet den 30/12-1993 på Harrild Hede. 68 kg lever, lunger, hjerter og grisehoveder, blev den dag båret over heden og pla-

ceret i indhegningen. I den korte periode, der nu er gået med ørnefodring, har det først og fremmest været musvåger, krager, ravne og sølvmåger, der har nydt godt af fodringen.

Sidste år i vinteren 1992/93 var der havørne i Nørlund Plantage og Harrild Hede. I hele vinterperioden blev der set op til 3 eks., og det er også derfor, at Harrild Hede er blevet valgt som ørnefodringssted.

I oktober 1993 blev der set 1 havørn ved Nørlundgård og i julen 1993 sad der 2 havørne på isen på Søby Sø. I luftlinie er der kun få kilometers afstand mellem Søby Sø og Harrild Hede. Den 5/2-94 blev der set en havørn over Ikast, og dagen efter 1 ved Søby Sø.

Endelig søndag den 13/2-94 blev der set en havørn ved foderpladsen på Harrild Hede, så der har altså igen i år været havørne i Midtjylland. Desværre kom ørnefodringen også sent i gang. Oktober er "træktid" for unge ørne nordfra, og på det tidspunkt var der ikke lagt kød ud til dem, så de måske var blevet fristet til et ophold. Det er netop en af de bærende ideer i projektet, at fugle på træk skal opfanges og få lyst til at blive på stedet for at yngle året efter.

Tidligere døde 70% af de unge havørne, inden de blev et år gamle. De omkom helt overvejende af sult i vintertiden, fordi de var for uerfarne som jægere. Kun 8% blev mere end 4 år gamle og nåede den kønsmodne alder. Fodringsprojektet kan være med til markant at ændre dette forhold, også på Harrild Hede.

Færdselsregler

**Naturen må gerne betrædes
- men trød varsomt.**

Overalt i den danske natur gælder der skrevne og uskrevne regler.

Reglerne for offentlighedens adgang til naturen findes i Naturbeskyttelsesloven (lov nr. 9 af 3. januar 1992) kapitel 4 og i Miljøministeriets bekendtgørelse nr. 574 af 25. juni 1992 om offentlighedens adgang til at færdes og opholde sig i naturen.

Adgangsreglerne er udtryk for den umiddelbare ret, som vi alle har til at færdes i naturen. Ejeren kan give lov til andet og mere end det, reglerne tillader. Der gælder særlige regler for organiserede aktiviteter i skove og udyrkede arealer.

Nørlund Plantage og Harrild Hede kommer ind under betegnelsen - **offentlige skove og offentlige udyrkede arealer** -.

Det må du.

Du må færdes overalt også uden for stierne, hele døgnet.

Du må cykle på skovvejene.

Du må have hund med - i snor.

Du må samle bær, svampe, mos, blomster m.v. - til eget brug.

Du må gøre ophold, dog skal afstanden være mindst 50 m til nærmeste beboelse.

Færdsel og ophold kan være begrænset ved skiltning på grund af jagt eller lignende.

For private skove gælder lidt andre regler.

For dyrenes og fuglenes skyld.

Selvom du må færdes overalt, opfordres du til altid at følge skovvejene af hensyn til at dyrene og fuglene skal have mest mulig ro.

**Naturen må gerne betrædes
- men trød varsomt.**

